

УДК 821.161.2-3.09(477+4+71+73)“19”:81’42-055.2
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2020-83-4>

АКСІОЛОГІЯ МАТЕРИНСТВА В ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Супрун Володимир Миколайович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
vsuprun@i.ua
orcid.org/0000-0002-5290-3493

Мета – дослідити аксіологічні маркери явища материнства в структурі концепту «жінка» жіночої прози української діаспори середини ХХ століття.

Методи. Наукове вивчення аксіології материнства в діаспорній жіночій прозі вимагає залучення засад, прийомів і принципів літературознавчих досліджень, зокрема: герменевтики, що уможливила тлумачення белетристичних текстів для досягнення цілості буття; культурно-історичного методу, який прислужився для ґрунтовного висвітлення суспільно-політичного контексту у творах мисткинь; описового, який дав змогу виявити й охарактеризувати основні особливості аксіологічних домінант материнства в структурі концепту «жінка»; елементів концептуального й гендерного аналізу.

Результати. З’ясовано, що в діаспорній жіночій прозі середини ХХ століття материнство – аксіологічний компонент концепту «жінка» – посідає провідне місце. Материнство сприймається мисткинями як узагальнене явище любові й опіки не лише щодо власних дітей, але й усіх, хто потребує ласки неньки, хай і нерідної. У статті виявлено, що особливої соціальної функції материнство зазнає в часи суспільно-політичної кризи, коли образ матері набуває додаткових конотацій громадянського виховання дітей. Масмо тут ще одну функцію материнства – оберегову, адже в часи соціальних катаклізмів мати намагається вберегти і дітей, і осередок їхнього життя – Батьківщину, за яку кладуть молоді життя. Тому ідейна контамінація материнських та патріотичних почуттів у прозовому набутку діаспорних письменниць цілком закономірна й художньо виправдана. Письменниці виводять образ матері в ранг аксіологічних домінант українського суспільства, він стає ієрофанічним символом добра, людяності, індивідуально-особистісної й національної самопожертви.

Висновки. Проведене дослідження виявило, що аксіологічний компонент материнства стає в жіночій прозі невід’ємним елементом концепту «жінка» й позначений зазвичай ореолом трагічності. Материнство в екзистенції ХХ століття віддається жінкою в жертву гуманітаризації суспільства, його ціннісних координат.

Ключові слова: літературознавчий дискурс, концепт, мотив, ідея патріотизму.

AXIOLOGY OF MATERNITY IN WOMEN’S PROSE IN THE DIASPORA IN THE MIDDLE OF THE XX CENTURY

Suprun Volodymyr Mykolayovych,
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Journalism
Vasyl’ Stus Donetsk National University
vsuprun@i.ua
orcid.org/0000-0002-5290-3493

Purpose. Investigation of axiological markers of the phenomenon of motherhood in the structure of the concept of “woman” of women’s prose of the Ukrainian diaspora in the middle of the twentieth century.

Methods. The attempt to scientifically study the axiology of motherhood in diasporic women’s prose through requires the involvement of the principles, techniques and principles of literary studies, in particular: hermeneutics, which made it possible to interpret fiction texts in order to understand the integrity of being; the cultural and historical method that used to thoroughly cover the socio-political context in writers’ works; a descriptive one that made it possible to identify and characterize the main features of axiological dominants of motherhood in the structure of the concept of «woman»; elements of conceptual and gender analysis.

Results. It has been found that in diasporic women’s prose of the mid-twentieth century, motherhood is an axiological component of the concept of «woman». Motherhood is regarded by writers as a generalized phenomenon of love and care not only for their own children, but also for all who need the care of a nanny, albeit a non-native. The article reveals that motherhood undergoes a special social function in times of socio-political crisis, when the image of the mother acquires additional connotations of civic education of children. Here we have another function of motherhood – to protect, because in times of social disasters, the mother tries to protect both children and the centre of their lives: the homeland for which young lives are laid. Therefore, the ideological contamination of maternal and patriotic feelings in the prose acquisition of diaspora writers is quite natural and artistically justified. The writers deduce the image of the mother in the rank of axiological dominants of Ukrainian society, it becomes a symbol of goodness, humanity, individual-personal and national self-sacrifice.

Conclusions. A study has found that the axiological component of motherhood becomes in women’s prose an integral element of the concept of “woman” and is usually indicated by the halo of tragedy. Maternity in the existence of the twentieth century is put by a woman in the office of humanitarian society, its value coordinates.

Key words: literary discourse, concept, motive, idea of patriotism.

1. Вступ

В аксіосфері жінки материнські почуття випробовуються на міцність не лише фактом власне народження дитини. Як каже народна мудрість, «не та мати, що родила, а та, яка виховала». Оскільки «когнітивний компонент «кровна спорідненість» не є абсолютно обов'язковим для концепту» (Атрощенко, 2014: 4), в аксіологічних координатах материнства біологічний фактор може поступитися місцем дидактичному. Як зазначає С. Ангелова, «материнство є складне інтеграційне явище, що зумовлене біологічною природою людини, але визначається соціокультурними умовами» (Ангелова, 2014).

2. Аналіз останніх досліджень

Системний аналіз українського літературознавчого дискурсу виявив досить поверхове вивчення означеної проблеми в аспекті її комплексної філологічної реалізації. Заслужують на увагу праці К. Атрощенко, де авторка дослідила концепт «мати» з позиції його лексико-фразеологічного наповнення (Атрощенко, 2014), Г. Беленької, що репрезентувала культурологічний аспект формування образу матері крізь призму етнічних стереотипів (Беленька, 2015), О. Гінди, яка окреслила функціонування концепту «мати» в українських народних піснях та поезії емігрантів, чим довела його аксіологічну вагомість у націопросторі українства (Гінда, 2015), Н. Совтис, котра розглянула особливості реалізації ідеї материнства в поетичному дискурсі Л. Венгліньського (Совтис, 2015), А. Швець, яка в монографії про творчість Н. Кобринської приділила увагу проблемі нереалізованого материнства в художньому набутку мисткині (Швець, 2028) та інших. Однак порівняно незначна кількість досліджень не дає змоги зрозуміти глибину явища материнства в українській художній літературі, діаспорній зокрема. Відсутність присутніх напрацювань інспірували наш пошук і визначили актуальність презентованої розвідки.

Метою статті є дослідження аксіологічних маркерів явища материнства в структурі концепту «жінка».

3. Виклад основного матеріалу

Як показує приклад діаспорної прози, в жіночій свідомості відсутнє поняття «чужа дитина»: кожна сприймається як власна. Цю аксіому підтверджує оповідання «Романці на схилах» (зб. «Жадоба») Докії Гуменної.

Мисткиня створила психологічну драму з яскравою кульмінацією та несподіваною розв'язкою, що наближає твір до жанрових вимог новели (в Докії Гуменної присутні ознаки обох жанрів). Авторка «Романців на схилах» самотньо осмислила проблему уселенського материнства аж до її аллюзійного втілення в євангельському заповіті Марії від Ісуса стати матір'ю своїм апостолам, надала статусу матері загальносимволічного значення покровительки для кожного. У центрі твору – історія двох не пов'язаних між собою життєвих доль молодих дівчат: Ніни, головної героїні твору, та її однокласниці Онисі, зустріч яких ознаменовує зав'язку твору.

Авторка дослідила аксіологічну матрицю внутрішнього світу Ніни в нових для неї обставинах життя, розвинувши сюжетну лінію майже як детективну історію. Письменниця звела під одним дахом незнайомих досі людей із несподіваними мелодраматичними історіями, спіраль інтриги яких «затягує» читача. Докія Гуменна відтворила життєві перетини доль головних персонажів, де концептуальним стає образний компонент материнства. Молода аспірантка Ніна Морозова приїздить із Ленінграду до мальовничого українського села на планові археологічні розкопки та поселяється в незнайомій родині Мокрини Тупчій. Саме постать тітки Мокрини стає знаковою в долі дівчини, адже, пройшовши лабіринтами її пам'яті, Ніна дізнається правду про свою матір та родину.

Уже перше знайомство головної героїні з тіткою Мокриною конотоване із вражаючою точністю підібраним епітетом «*почуттям затишності*» (Гуменна, 1959: 175), який асоціативно кореспондує з материнськими ознаками героїні. Надалі зв'язок персонажів лише посилюватиметься, що призведе до неочікуваного відкриття: Ніна виявилась давно загубленою донькою рідної сестри Мокрини, яку в Ленінграді виховала інша жінка. Цей факт пояснює глибинні інтроспекції, котрі виникають у свідомості героїні під впливом постаті Мокрини й важко піддаються логіці: «*Тітка Мокрина володіла якимось секретом, що так любо і затишно було слухати її немудру розмову, розповідати про все, про що вона розпитувала*» (Гуменна, 1959: 187–188). Міцне почуття прив'язаності дівчини до жінки інспірує міфолофорні візії естетизованого материнства: «*Часом здавалось Ніні, що сидить вона не поруч тітки Мокрини, а отієї вічної матері-господині трипільських часів, яку зображували в незчисленних статуетках, яка увійшла головною дійовою особою в українському весільному обряді*» (Гуменна, 1959: 188). Зауважмо, що в доступній формі мисткиня показує традиційно пошанне ставлення українців до образу матері, прикметне культурним артефактам народу.

Утрата названої матері виявляє потребу Ніни в материнській ласці, котру вона шукає в незнайомій досі жінці, образ якої виконує для героїні подвійну функцію: стає зв'язною ланкою між минулим, абсорбувавши згадки про рідну матір, збережені лише в закамарках пам'яті на рівні деталі «*теплого білого кожуха з овечим запахом*» (Гуменна, 1959: 211), та майбутнім як символом віднайдення своїх коренів, долучення до родової праматері, сигніфікованої образом дев'яностолітньої «старої матері» під білим кожухом.

Утім, подвижницька материнська місія Мокрини не вичерпується її трепетним ставленням до Ніни: виховавши чотирьох синів, жінка взяла з дитячого притулку дочку Онисю. Вузлові елементи реалізації мотиву материнства тут акцентовано в параболічних його виявах від піднесених психоемоційних станів ніжності й замилювання дитиною («*Наша Онися вже бігає і таке потішне, очей би з нього не зводила*» (Гуменна, 1959: 190) до категоричного відстоювання на суді права бути матір'ю нерідній дитині: «*Не та мати, що породила, а та, що виховала*» (Гуменна, 1959: 192). Благородство Мокрини виявляється й у незасудженні біологічної матері Онисі, яка все ж з'являється в її житті. Аби не девальвувати аксіологічне наповнення концепту «жінка», письменниця не подає передісторію втрати героїнею дитини, але, виправдовуючи устами Мокрини її вчинок, зауважує: «*Воно правда, тоді такий час був, що горе тій дівці, яка дитину приведе...*» (Гуменна, 1959: 191). Запізніле каяття виявляють гарячі сльози і прощальний цілунок дитини як зовнішній знак внутрішньої психодрами нереалізованості материнської любові.

Проте авторка сюжетно винахідливо залучає все нові чинники мистецької перипетійності твору. Для читача стає несподіванкою те, що за іронією долі Ніну виховала саме та жінка, лікарка Морозова, що була біологічною матір'ю Онисі, і цим дещо компенсувала відмежованість від власної доньки. Навіть розбудовуючи мелодраматичну інтригу, письменниця не випускала з уваги головну проблему – материнство, пов'язуючи нею всіх персонажів і виокремлюючи її сприйняттям Ніни. Психологічною кульмінацією почуттєвого вияву внутрішніх переживань героїні й осягненням значення материнської відданості стає жіночий спосіб емоційного катарсису («...*Напруження її дійшло найвищого стану, і вона вибухла голосним риданням*» (Гуменна, 1959: 209)), що детермінує усвідомлення Ніною материнства як найвищої цінності, котра позбавляє її маргіналізації й сирітства.

Таким чином, образний компонент материнства піддається аксіологічній психоаналітиці крізь світоглядну призму одразу всіх героїнь твору: бабусі, яка в образі Ніни пізнає покійну доньку; Мокрини, почуття котрої синтезують соціальну функцію генетичної та гендерної програми самореалізації жінки в житті, «якщо вона виступила в ньому в ролі матері» (Ангелова, 2014); Морозової з її драматичною історією нереалізованого материнства; Ніни й Онисі, які росли в нерідних сім'ях, але не були позбавлені материнської любові та ласки. Оригінальне авторське порівняння дівчат з «романцями на схилах» (Гуменна, 1959: 193), тобто з квітами, що ростуть там, де посіялись, розкриває глибинний сенс закладеної материнської турботи, а активно позиціоноване дієслово «*розцвіли*» переконливо підкреслює результат праці жінки-матері.

На окрему увагу заслуговує прозове моделювання материнства в обставинах перманентної кризовості українства, яке постійно перебувало в стагнаційному стані національної меншовартості й боротьби за самоствердження на своїй землі. Дослідниця Н. Совтис зазначає: «До основних ролей матері література додає іще одну – патріотка, та, що народжує і виховує захисників вітчизни, оберігає народні цінності» (Совтис, 2015: 446). До такого типу образного компонента концепту «жінка», який балансує на одухотворення матері й Батьківщини, звернулася Л. Лисак в оповіданні «Агафія – мати борців» (зб. «Терпкі пахощі»). Зачинний парафраз давньоримського напису на могилі легендарної жінки «Корнелія, мати Гракхів» приковує увагу до двох симптоматичних ознак героїні твору: стереотипізованого вияву материнської святості й ролі живого офірного оберегу рідної землі. Коротка передісторія матері римських трибунів Тиберія та Гая Гракхів підпорядковує художній дискурс материнства завданню його громадянського служіння. Авторська аналогія «Корнелія – Агафія» заснована на тому, що перша віддала Римові найдорожче – дітей, а друга поступилася материнським чуттям на користь патріотичного: «*І саме її сини були тими, які розбудили національну свідомість села, а зі слів «Україна» і «незалежність» зробили символ і ідею*» (Лисак, 1969: 341). Тут актуалізовано соціально-виховну функцію матері біполярного характеру: з одного боку, створена на споконвічних народних підвалинах потреба виростити й поставити на ноги синів, з іншого – ідея високого гатунку: дати Батьківщині гідних громадян, борців за національні переконання. Ба більше того, героїня, керуючись етноцентричними помислами, особистим прикладом консолідує дітей на звершення в ім'я Батьківщини (приклад – переховування у власній хаті забороненої зброї українських повстанців), позбавленим, утім, пафосу національної інтенційності в органічному служінні як жінки і як патріотки.

Переведення материнських почуттів у громадсько-патріотичну площину не нівелює інстинктивну функцію опіки й переживання матері за дітей. Сила материнського духу, виявлена в героїському стоїцизмі перед викликами долі («*Коли забирали її синів до тюрми, вона не плакала і не заводила...*»), поступається художній ескалації страждання, переданому випробуванню засобом «метафора плюс оксиморон»: «...*А під повіками приховувала біль і сухі сльози*» (Лисак, 1969: 341). Вжиті тропи забезпечують психоаналітичну обсервацію внутрішнього світу героїні через проникнення в її свідомість.

Оберегові функції материнства у творі забезпечу. релігійні чуття й вірування героїні. Про це свідчить, зокрема, сердечна молитва Агафії за дітей: «*А в неділю раніше за всіх приходила до церкви і біла незчисленні поклони перед святими образами*» (Лисак, 1969: 341). У цьому поряд із безпосередньо материнською потребою захистити синів через звернення до Бога вбачаємо латентний асоціатив смислової етносимволіки, художньо дешифрованої як постать жінки-берегині з молитовно піднятими до неба руками. Цим мисткиня вписала образ матері в ментальний простір українства, вивівши його в ряд аксіологічних домінант не лише на рівні індивідуально-особистісних осмислень, а й національного символу народу і його світоглядних орієнтирів.

4. Висновки

Таким чином, образний компонент материнства стає в жіночій прозі невід'ємним компонентом концепту «жінка», позначеним здебільшого модусом трагічності, актантом ціннісної парадигми. Турбота про дитину в Д. Гуменної та Л. Лисак посідає одну з вершинних позицій, а образ матері в реалістично-символічному письмі набув страдницького ореолу берегині. Одухотвореність материнства авторки протиставляють меркантильності світу, тому й акт народження й виховання дитини сприймається як черговий внесок жінки в гармонізацію й гуманізацію соціуму.

Література:

1. Ангелова С.О. Материнство як сфера самореалізації жінки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 115. С. 11–14. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=955 (дата звернення: 20.06.2020).
2. Атрощенко Е.О. Функционирование концепта «мать» в русской художественной прозе XX века. *Научный журнал КубГАУ*. 2014. № 97(03). С. 1–12. URL: <http://ej.kubagro.ru/2014/03/pdf/71.pdf> (дата звернення: 20.06.2020).

3. Беленька Г. Образ матері в українській культурі та його вплив на формування особистості. *Вісник психології та педагогіки*. 2015. Вип. 18. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/9760/1/Rudnik_Y_VPP_18_15_FLMD_PI.pdf (дата звернення: 20.06.2020).
4. Гінда О. Концепт «мати» в українських народних піснях про еміграцію та в поезії сучасних заробітчан Італії. *Міфологія і фольклор*. 2015. № 1-2. С. 59–69.
5. Гуменна Д. Жадоба. Нью-Йорк : Об'єднання Українських Письменників «Слово», 1959. 218 с.
6. Лисак Л. Терпкі пахощі. Нью-Йорк – Джерсі Сіті : Свобода, 1969. 344 с.
7. Совтис Н. Концепт «мати» у творах Л.Е. Венглінського. *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. XXVI. С. 444–449.
8. Швець А. Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія. Львів : Коло, 2018. 752 с.

References:

1. Anhelova, S.O. (2014). *Materynstvo yak sfera samorealizatsiyi zhinky*. [Motherhood as a sphere of self-realization of women]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Ser. Pedahohichni nauky*. Vyp. 115. S. 11–14. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=955 [in Ukraine].
2. Atroshchenko, Y.O. (2014). *Funktsionirovaniye kontsepta «mat'» v russkoy khudozhestvennoy proze XX veka*. [The functioning of the concept of “mother” in Russian prose of the XX century]. *Nauchnyy zhurnal KubGAU*. 2014. № 97(03). S. 1–12. URL: <http://ej.kubagro.ru/2014/03/pdf/71.pdf> [in Russian].
3. Byelyen'ka, H. (2015). *Obraz materi v ukrayins'kiy kul'turi ta yoho vplyv na formuvannya osobystosti* [The image of the mother in Ukrainian culture and its influence on the formation of personality]. *Visnyk psykholohiyi ta pedahohiky*. 2015. №. 18. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/9760/1/Rudnik_Y_VPP_18_15_FLMD_PI.pdf [in Ukraine].
4. Hinda, O. (2015). *Kontsept «maty» v ukrayins'kykh narodnykh pisnyakh pro emihratsiyu ta v poeziyi suchasnykh zarobitchan Italiyi. Mifolohiya i fol'klor* [The concept of “mother” in Ukrainian folk songs about emigration and in the poetry of modern Italian workers. Mythology and folklore]. 2015. № 1-2. S. 59–69. [in Ukraine].
5. Humenna, D. (1959.). *Zhadoba*. [Lust]. New York : Obyednannya Ukrayins'kykh Py'mennykiv «Slovo», 218 s. [in Ukraine].
6. Lysak, L. (1969). *Terpki pakhoshchi*. [Tart incense]. New York - Jersey City : Svoboda, 344 s. [in Ukraine].
7. Sovtys, N. (2015). *Kontsept «maty» u tvorakh L.E. Venhlyns'koho*. [The concept of “mother” in the works of L.E. Wenglinsky]. *Kyyivs'ki polonistychni studiyi*. T. XXVI. S. 444–449 [in Ukraine].
8. Shvets, A. (2018). *Zhinka z khystom Ariadny : Zhyttyevyy svit Nataliyi Kobrynskoyi v heneratsiynomu, svitohlyadnomu i tvorchomu vymirakh* [A woman with Ariadne's flair: The life world of Natalia Kobrynska in generational, ideological and creative dimensions] : monohrafiya. Lviv : Kolo, 752 s. [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 17.07.2020
The article was received 17 July 2020